

“BİL-” TASVİR FİİLİNİN İŞLEVLERİ¹

Funda KARA*

ÖZET

Türk ede birleşik fiiller genel olarak dört şekilde incelenir: Bunlar, isim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, deyim anlamı taşıyan birleşik fiiller, iki fiilin de kendi anlamlarını koruduğu birleşik fiiller ve tasvir fiilleridir. Oluş veya kılışı betimledikleri i in bu adı alan tasvir fiillerinin en sık ve en yaygın kullanılanı *bil-* tir. Eski Türk eden itibaren her dönemde ve değişik lehlerde, benzer ve veya farklı bi imleriyle ortaya çıkan bu fiil, bazen asl anlamlarıyla kullanılmış, bazen de bağlama göre değişik işlevlere, anlamlara bürünmüştür. Bunlardan yeterlik (gücü yetme), yetenek, ihtimal, rica, izin, tavsiye, yasak, zıtlığa hazırlık, inanamama, hayret ve iltifat... Türkiye Türk esindeki işlevlerinden bazılarıdır. ‘Yeterliğin olumsuzu’ diye tek başlık halinde değerlendirilen veya düşünülen yetmezlik (kalamama), kalamama ihtimali, kalmama ihtimali’ işlevleri ise, kendilerine mahsus yapıları ve anlam incelikleri sebebiyle ayrı ayrı incelenmeye değer konulardır. Aşağıdaki yazıda *bil-* tasvir fiilinin tarih serenc münden genel olarak söz edilmiş, günümüz Türk esindeki kullanımları örnekleriyle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birleşik fiil, *bil-* Yardımcı Fiili, Tasvir Fiili, Yeterlik, Yetmezlik, İhtimal.

THE FUNCTIONS OF THE DESCRIPTIVE VERB “BİL-”

ABSTRACT

Compound verbs in Turkish are generally studied in four ways: These are those consisting of a name and an auxiliary verb, those which have a meaning of an idiom, those in which two verbs maintain their meanings, and descriptive verbs. The most frequently and widely used one among the descriptive words which are named in this way since they describe occurrence and action is the verb *bil-*. From Old Turkish onwards, in every period and in various dialects, this verb appeared in similar and or different forms was sometimes used in its basic meanings and has sometimes different meanings and functions which change according to context. Ability, competence, probability, request, permission, recommend, prohibition, preparation for adversity, disbelief, surprise and compliment are some of its functions in Modern Turkish. As for the functions of inability, probability of inability and probability of undoing considered under the title of ‘the negative form of ability’ are the topics which are worth studying separately because of their typical structures and subtleties of meaning. In the writing given below, the historical development of the descriptive verb *bil-* was generally discussed and its usages in Modern Turkish were explained with examples.”

Key Words: Compound Verb, The Auxiliary Verb *bil-*, Descriptive Verb, Ability, Inability, Probability

* 20-25 Ekim 2008 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan VI. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı’nda sunulan bildiri metninin genişletilerek makale haline getirilmiş şeklidir.

* Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, elmek: drfundakara@yahoo.com

E er yar beni depelemeg kast edesi olursa sen demegil ki can için gussalanam. (Gülistan Tercümesi, XV)

Zekât vermeli olsa adam bulamazdı ki müstehakk-ı zekât olaydı. (Solakzade Tarihi)

Akıp git-, dalıp git-, geçip git-, uzayıp git- vb.

Fiilin fiille olu turdu u ayrı yazılan bile ik fiillere *başlama*³ (/°r ol-/ , /-mA-z ol-/), *bitirme* (/mI ol-/ , /-mI bulun-/), *davranma* (/-(y)AcAk ol-/) fiillerini⁴, fiilimsinin fiille olu turdu u bile ik fiillere de *beklenmezlik* (/-(y)AcA +I+Ø tut-/), *isteklenme* ve *yapmacık* (/mA-z+II +A vur-/ , /mA-z+IIk+tAn gel-/ , /mA-mI +II +A vur-/ , /mA-mI +IIk+tAn gel-/) birle ik fiillerini eklemek mümkündür⁵ (Kükey 1972: 20-28; im ek 1987: 62-63).

3. Deyim anlamlı birle ik fiiller: Sözlük anlamını kaybetmi , anlamca tam bir kayna maya u ramı kelimelerin birle mesinden olu an fiillerdir: *Şeytana pabucunu ters giydir-*, *gözden düş-*, *kulak misafiri ol-*, *baklayı ağzından çıkar-*...

4. kili birle ik fiiller: /-(y)İp/ ba -fiiliyle birbirine ba lanan bu birle ik fiillerin en önemli özelli i, kelimelerin kendi anlamlarını koruması ve “birbirine yakın ya da zıt fiiller”den (Korkmaz 2003: 152) olu masıdır: *alıp ver-*, *dolup ta -*, *silip süpür-* vs.

Birle ik fiillerle ilgili kısa bir hatırlatmadan sonra bu yazının konusunu te kil eden bil- tasvir fiilinin özellikleri ve i levlerine geçilebilir:

1. Bil- Fiilinin Anlamları ve Tarihî Seyri

Türkçe Sözlük’te *bil-* fiili on madde halinde açıklanmı tır⁶ (2005: 272): Bunlardan ilk üçü fiilin yeterlik anlamıyla da örtü mektedir:

1. *Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak.*: “Makinenin nasıl çalı tı nı biliyor.” Bu cümle “Makineyi çalı tırabiliyor.” ekinde de söylenebilir.

2. *Bir bilim veya sanat dalında yeterli olmak.*: “ iir yazmasını bilir.” veya “ iir yazabilir.”

Kazan ivesinde⁷ de “*bil- yardımcı fiili “bir şeyi yapmağı bilmek” manasına gelir*” (Arat 1992: 104): yaza bil- “yazmasını bilmek”.

3. *Bir iş yapmaya alışmış olmak, elinden gelmek.*: “Yemek yapmayı bilmeyenler” ya da “Yemek yapamayanlar.” vs.

Bil- fiili, Eski Türkçede daha çok esas anlamıyla kullanılmı tır (Gabain 1995: 141). Kimi ara tırmalarda, Köktürkçedeki birle ik fiiller anlatılırken bu yardımcı fiilden bahsedilmemekte (Ercilasun 2004: 190), kimilerinde ise bununla ilgili bir örne e yer verilmi tir: *kör-ü bil-* “*görebilmek, itaat edebilmek*” (A. v. Gabain 1995: 89; inasi Tekin 1992: 98). Eski Türkçe döneminde “*hem esas fiil hem de yardımcı ‘imkân’ ve ‘iktidar’ fiili hâlinde*” (Korkmaz 1960: 124) u- fiili kullanılmı tır:

³ Başlama fiili için *yeni başlamış alışkanlık* adı da önerilmiştir (Gülsevin 1997: 223).

⁴ Ayrıca bk. (Németh 1962: 84-85)

⁵ *Öncelik, alışkanlık* ve *niyet fiilleri* olarak da adlandırılan *bitirme, başlama* ve *davranma fiillerinin* tamamı için *karmaşık fiil* terimi kullanılmıştır. (Korkmaz 2003: 151; Banguoğlu 1974: 482-488).

⁶ Bil- fiilinin diğer anlamları. 4. *Tanımak, hatırlamak*. 5. *Sanmak, varsaymak, farz etmek*. 6. *Sorunlu tutmak*. 7. *İnanmak*. 8. *İşine gelmek, uygun bulmak*. 9. *-a/-e ekli fiillerle yeterlik bildiren birleşik fiiller oluşturur*. 10. *Saymak*.

⁷ Bu şivede *al-* yardımcı fiili “muktedir ol-, imkân bul-” manalarına gelmektedir: *yazal-* “*yaza bilmek, yazmak iktidarında bulunmak, yazmak için imkân ve fırsat bulmak*” (Arat 1992: 104).

(Bir çok kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü / anlayamadıkları için, kendilerini üzerler.) (Arat 1992: 101).

Harezmi Türkçesi ve Grameri adlı eserde, XIII-XV. yy Orta-Asya Türkçesindeki olumlu iktidarî fiilin *bil-* ile, olumsuz eklinin ise genellikle *u-ma-*, bazen de *bil-me-* ekli ile tekil edildiği söylenmiştir (Hacıeminoğlu 1997: 182):

- “kıl-*u bil-* “yapabilmek” NF-2/22 (Nehcü’l-ferâdis)
- közle-*yü bil-* “bekleyebilmek” H -202 (Hüsrev ü irin)
- sanç-*a bil-* “batırabilmek” H -347
- ti-*y-e bil-* “söyleyebilmek” H -645
- ti-*y-ü bil-* “diyebilmek” H -2704
- kir-*ü bil-*mes KE-24/7 (Kıyasü’l-enbiya)
- sözle-*y-ü-mes* < sözle-*y-ü+u-maz* “söyleyemez” KE-43/44”
- kıl-*a bil-*gey (Ata 1997a: 199 (140v19))
- sakla-*yu bil-*gey (Ata 1997a: 167 (119v6))
- köter⁸-*e bil-me-y* (Ata 1997a: 282 (197v18))

Bu dönemde yetmezlik yardımcı fiili olarak *al-* da dikkati çekmektedir⁹: köter-*e al-ma-gay+miz* (Ata 1997a: 306 (213r17)).

“Kıpçakçada fiillerde iktidar ifade etmek için *al-* ve *bil-* yardımcı fiilleri kullanılır. CC’da *bil-* hem olumlu hem olumsuz *al-* ise sadece olumsuz ifadelerde geçer. Diğer eserlerde, gramer kısımlarında buna temas edilmediği gibi, örnekler arasında da gerek olumlu gerek olumsuz iktidar ifadesi tespit edilememiştir. Kıpçakçada (CC’da) yalnız olumsuz ifadelerde kullanılan *al-* yardımcı fiili bugün Kazan Türkçesinde her iki şekilde de (olumlu-olumsuz) iktidar ifadesi için kullanılmaktadır.” (Karamanlıoğlu 1994: 148)

Çıkabilmes (İM), lerini ayta bilding CC 142, 20 (lerini söyleyebildin.), Ki i yolsuz bara bilmez CC 123, 24 (varama-, gideme-), köktegi hanlıkta baralmaz-biz Tengri katında CC 123, 26 (baral-< bara al-), köralmadım (< köre al-: göreme-) (Vural-Toparlı : 39; 148-149) vs.

Yetmezlik fiillerinin Ça atay Türkçesindeki durumu da şöyle özetlenmiştir: “**u-ma-* ile yapılan iktidarsızlık şeklinin (*qıl-u-maz* ‘kılamaz’) kesin olarak kalması ve *-a/-e*, *-y al-ma-/bil-me-* terkinin umumileşmesi: *oquy almas* ‘okuyamaz’, *köre bilmedi* ‘göremedi’.” (Eckmann 1958: 126); *hîç kim meni halas ete bilmes meger Hudâ* “beni Allah’tan başka kimse kurtaramaz”, *tagyir ete bilmen hüküm-i kazanı* “kaderin hükmünü değiştiremem” vs. (Eckmann 1988: 109).

Eski Anadolu Türkçesinde ise iktidar bildirmek üzere asıl fiillere /-(y)A *bil-/* yapısı getirilir: çal-*a bil-* 74/14, var-*a bil-* 125/2 (Da demir 2000: 88). Nadiren zarf-fiil ekinin daraldığı da olur: “*turı bildi* H 1790” (Timurta 1994: 142). Yetmezlik fiili için en geçerli yapı /-(y)⁹+*ø-ma-/-* tür: “... *yârı bulmaduñ* ŞD 156-6, kimseye çü diyümezdi râzın H 1914, ko *amaz* hiç ku ebdîz ile ba H 2111...” (Timurta 1994: 143). “*Bilme-*” fiili de zaman zaman Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. *Yitüribilmedüm, olımadum, bulımadum, kılımazam, olımaz, yatımadum vb.*” (Şahin 2003: 66). Dedem Korkut Kitabı’nda her iki ekil karışık olarak kullanılmaktadır: *tur-a+ø-ma-*, *öldür-i+ø-me-*, *katlan-ı+ø-ma-*, *çık-a+ø-ma-*, *sök-e+ø-me-*; *yi-ye bilme-*, *bin-e bilme-*, *dir-e bilme-*, *yor-a bilme-*, *becer-i bilme-* (Da demir 2000: 88).

⁸ köter-: kaldır-; ortadan kaldır-, gider-; al-, taşı- (Ata 1997b: 392)

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Gabain 1953: 10, Räsänen 1957: 176)

Türk Edebiyatının de i ik dönemlerinden alınan a a ıdaki örneklerde de ilgili fiilin geçmi dönemlerden çok da farklı olmadığı görülmektedir:

15. yy	Ahmed-i Daî	idebil- 128-6, bilimez 1-19, bulmaz 250-4, göremez 152-6 (Özmen 2001: 349)
	Dede Ömer Rû enî	Kanlım kim olduğın bilebilmezdüm isteyüb Sordum nigara la ^c l-i lebinden gelür sorag (35. G. /3.) derken murg-ı can pervaz i itdüm Rû enî dirdi Saçuñuñ torına dü di çihabilmez

- c. EF- + /-(y)I/ + u-ma-: (itin-ü u-ma-, yorı-yu u-ma-, uza-yu u-ma-)
 d. EF- + /-(y)°/ + ø-ma-: (sözle-yü+ø-me-, tur-a+ø-ma-, kurtul-ı+ø-ma-, gör-e+ø-me-, bil-i+ø-me-...)
 e. EF- + /-(y)°/ + bil-me-: (kir-ü bilmes-, yi-ye bilme-, bin-e bilme-, yor-a bilme-, becer-i bil-me-...)
 f. EF- + /-(y)°/ + al-ma-: (bul-a al-ma-, köter-e al-ma-, oqu-y al-ma-...)

2. Bil- Fiilinin Lehçelerdeki Kullanımı

Bil-me- fiili 17. yüzyıldan sonraki “Osmanlı metinlerinde körlenmiş ve Türkiye Türkçesinin yazı diline kadar gelememiştir. Fakat bu gün, Güneybatı lehçeleri içinde, olumlu ifadelerde olduğu gibi, olumsuz ifadelerde de *bil-me-* fiilinin kurallı olarak kullanıldığı lehçeler vardır. Bunlar Türkmen ve Azerî lehçeleridir.” (Korkmaz 1960: 119). Bunlar ve di er lehçelerdeki *bil-* yardımcı fiilinin ve yeterlik tasvir fiilinin kullanılı ı ise öyledir:

1. Gagavuz Türkçesi: Di er O uz grubu Türk lehçelerinde de görülen *EF- + -(y)A+bil-* yapısı, Gagavuz Türkçesinde çok yaygın de ildir¹⁰ (Özkan 2007: 132). *çalabilmää, deyäbilmää, oynayabilmää...*

Olumsuz ekli: *bakamama, sevinememää...*

2. Azerbaycan Türkçesinde yeterlik fiili Türkiye Türkçesindeki gibidir: *gelebil-, görebil-* vs. Ancak bu fiilin olumsuzu *-(y)A+bil-me-/* biçimiyle yapılır: *gelebilme-, görebilme-* vs. Bu lehçede *gelemme-, yazamma-* gibi kullanımlar da mevcuttur (Ergin 1986: 388; 1981: 159).

3. Türkmen Türkçesi, yeterlik fiilinin olumlusu için */-p/* zarf-fiil ekini tercih etmiştir. Bu ek ünlüyle biten fiile geldi inde fiilin sonundaki ünlü uzar: *aydıp bilerdim* “söyleyebilirdim”, *gülüp bilyäär* “gülebiliyor”, *kovup bilyäämi* in “kovabiliyormu ” (Kara 2007: 276) ...

“Olumsuzu, fiil çekimlerinde kullanılan ve fiillerin anlamını olumsuzlaştıran “-ma / -me”, “-maz / -mez”, “-mar / -mer”, “-ook” gibi eklerin “bil-” yardımcı fiiline getirilmesiyle yapılır: *berip bileñook* “veremiyorsun”, *bilip bilmedi* “bilemedi”, *gidip bilmersiñ* “gidemezsin” ...” (Kara 2007: 276).

4. Özbek Türkçesinde esas fiilin kar ıladı ı in veya hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığı nı belirleyen yapılar unlardır:

EF- (ünsüzle biten) + -ä zarf-fiili + ä¹¹ / bil-

EF- (ünlüyle biten) + -y zarf-fiili + ä¹¹ / bil-

Bu yapılarda *bil-* yardımcı fiili az kullanılmaktadır (Yaman 2000: 153).

Oqıyâlmâq “okuyabilmek”, *berä älmâq* “verebilmek”, *äytâlmâq* “söyleyebilmek”, *sözlây bilmâq* “söyleyebilmek”, *Enähânni köndirä älmädilär*. “Enehan’ı kandıramadılar.” (Co kun 2000: 178).

5. Yeni Uygur Türkçesi, yeterlik fiili için *EF + -a / -ä / -y zarf-fiili + al-* yapısını kullanmaktadır (Öztürk 1994: 136). “Ünlü ile biten fiillere -la, -lä veya -yala, -yälä; ünsüzle biten fiillere ise -

¹⁰ “Gagavuz Türkçesi’nde yeterlik ifadesi daha çok istek çekim eki almış veya mastar ekiyle kullanılan fiillerin önüne olumlu yeterlik için *var nasıl // nic ä*, olumsuz yeterlik için *yok nasıl // nic ä ifade grupları getirilerek sa lanmaktadır: Bän var nic ä deyim onnara (P. 183), var nasıl çinesinnär (C. 175) “çi neyebilirler”; ... ama o küpü erinden dä yokmu nasıl kıpırdatsın (M. 81)”* (Özkan 1996: 170).

¹¹ Zarf-fiil eki -ä ile ä¹¹ yeterlik fiilindeki ä ünlüsü bazen kaynaşır (Coşkun 2000: 178).

ala, -älä şeklinde gelir: sözliläydüm “söyleyebildim”, sözliyiläydüm “söyleyebildim”, yeziligansän “yazabilmişsin”, oquyilivatisilär “okuyabiliyorsunuz”.

Bu şeklin olumsuzu almak fiilinden sonra -ma, -mä olumsuzluk eki getirilerek yapılır: yezalmaymän (< yaz-a al-ma-y-män) “yazamayacağım”, sözliyälmidim “söyleyemedim”, oquyalmiş “okuyamamış” (Yazıcı Ersoy 2007: 410).

6. Kazak Türkçesi, fiillerin olumlu ve olumsuz iktidarî ekinde daha çok *al-* yardımcı fiilini kullanmaktadır. Esas fiile ulanan zarf-fiil ekleri de -a, -e, -y'dir (Tamir 2007: 470). *caza alamin; baralmaymın < bar-a+almaymın, cazalmadı < caz-a+almadı...*

Bil- yardımcı fiilinin kullanımı seyrek: oylay *bildim*, oylay *bilmedim*.

7. Kırgızcada *al-* fiili -A / -O; -y zarf-fiil ekiyle kullanıldı ında yeterlik bildirir: *caz-a aldı* ‘yazabildi’, *kör-ö alat* ‘görebilir’, *oku-y alat* ‘okuyabilir’ (Kasapo lu Çengel 2007: 525)... Bunlar dı ında -A/-O, -y bil- ve -A/-O, -y ber-; -y, -p kal-; -y ket- tasvir fiilleri de kullanılır: “*Men künö kıla bilgen bas, esine kelse, künöösün... SK-79 ‘Ben günah isleyebilen birinin, akli basına geldiğinde, günahını...’, Sen bir kisinin canın saktap kalar eleñ. K.158 ‘Sen bir insanın canını belki kurtarabilirdin.’, Böltürüktörümö kaytsam degende eki közü dört bolup turgan Akbara çıdabay ketti. K-231 ‘Yavrularıma dönsem diye iki gözü dört olan, sabırsızlanan Akbara fazla dayanamadı.’, -Açkıçı bar, -dedi leytenant Avdiy emne aytkanı turganın tüsünö berbey. K-192 ‘-Anahtarı var, -dedi tegmen Avdiy’in ne demek istediğini anlayamadan.’” (Tan 2005: 51-52).*

8. “*Karakalpak Türkçesinde de yeterlilik ifade eden tasvir fiili al-’tır. Jete al- “yetişebilmek”, qayta al- “geri dönebilmek”, köre al- “görebilmek” vb.*” (Uygur 2007: 593).

9. Nogay Türkçesi: -A / -y *al-*, -A/-y *bol-*, -(I)p *bil-* Nogay Türkçesinin yeterlik ifade eden kılıplarıdır. *añlay al-* (anlayabil-), *ala bol-* (alabil-), *körsetip bil-* (gösterebil-) (Ergönenç Akbaba 2007: 660).

10. Tatar Türkçesindeki *al-* fiili **“jöbil-” enlik ifadesiyle 77.8291977(k)10.576(l)-4.**

14. Hakas Türkçesi, yeterlik için *-ıp hal-*, yetmezlik için *-bin hal-* yapılarını esas almaktadır: kör *hal-* “görebilmek, bakabilmek”, p *lbin hal-* “bilememek”, *çip hal-* “yiyebilmek” (Arıko lu 2007a: 1121).

15. Tuva Türkçesi’nde ise *-a/-y al-* muktedirlik ifade eder: *çugaalay al-* “konu abilmek”, *bijiy al-* “yazabilmek” (Arıko lu 2007b: 1205).

Görüldü ü gibi, Güney-Batı (O uz) Türk lehçelerinden Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde *bil-* yardımcı fiiline daha çok rastlanmaktadır (Iker 1997: 140). Gagavuz, Özbek, Ba kurt, Kazak, Kırgız ve Nogay Türkçelerinde az kullanılan *bil-* fiilinin yerini, bunlar ve di er lehçelerde *al-* ba ta olmak üzere, *ber-*, *kal-*, *ket-*, *bol-*, *bul-*, *ol-*, *hal-* yardımcı fiilleri almı tır.

3. Bil- Fiilinin Türkiye Türkçesindeki İşlevleri

Tarihî dönemlerde ve lehçelerde yeterlik fiiliyle ilgili yapılan açıklamalarda, birle ik fiilin nasıl ve hangi yapılarla olu tu una, olumlu ve olumsuz biçimlerine de inilmi , *bil-* fiilinin i levleri göz ardı edilmi tir. Türkiye Türkçesinde kullanılan *bil-* yardımcı fiilinin i levlerini birkaç maddeyle tespit etmek mümkündür:

3.1. Yeterlik (Muktedirlik / Gücü Yetme): *Bil-* yardımcı fiilinin ilk ve en öne çıkan bu i levinde, ki i -birço u sonradan kazanılan- eylemleri yapabildi ini, bunlara gücünün yetti ini anlatmaya çalı ır. Eylemin gerçekleşmesi için istek, gayret ve çalı maya ihtiyaç vardır.

Birle ik fiilin yapısında esas fiilden hemen sonraki bölüm, bu anlam için kullanılmaktadır. Zarf-fiil ise yardımcı fiili esas fiile ba lamakla görevlidir:

Esas fiil	Muktedirlik (-zf+yF-) ¹²	-fol- / -fos- ¹³	htimal (-zf+yF-)	Y yzke ¹⁴	Ek fiil	Kip	ahıs
-----------	--	-----------------------------	---------------------	----------------------	---------	-----	------

3.2. Yetenek: Yapısı müktedirlikle aynıdır, ancak ba lama göre, gücü yetmeden ziyade kalıtıma dayalı do u tan gelen gücü temsil eder. Eylemi yapabilmek için ki inin ayrıca bir gayret göstermesi söz konusu de ildir: *Yavru kediler saatte 50 km hızla koşabilir. 80 yaşında olmasına rağmen gözlüksüz okuyabiliyor. Herhangi bir ses eğitimi almamış ama çok güzel şarkı söyleyebiliyor.* örnekler Tf 5.5233 0-4.77687(n)10.576(i)6.0992(n)-0.300048()-76.2812(a)-1.91977(y)10.576(r)-4.15818(i)-4.776

ster geçmişte, isterse şimdi ve geleceğe dair ihtimal bildirsin, *bil-* yardımcı fiilinin birleşik fiil içindeki yeri muktedirlikten sonradır:

Esas fiil	Muktedirlik (-zf+yF-)	-fol- / -fos-	İhtimal (-zf+yF-)	Yüzde	Ek fiil	Kip	Şahıs
-----------	--------------------------	---------------	----------------------	-------	---------	-----	-------

rın, sıkıntılarını vs. ortadan kaldırmaya ilgili gizli bir anlam yerleştirir: Çok zor günler yaşıyorum, büyük sıkıntılar atlattım ama artık yürüyebiliyorum, gibi¹⁹.

- g. Her yerde daha büyük zorluklarla karşılaşacaksınız. (ihtimal)
h. Bu programla aradığınız bilgilere daha kolay ulaşabileceksiniz. (Yeterlik)

Dilek kiplerinden emir, gereklilik, dilek- art ve istek ekleri müktedirli i desteklemektedir:

- i. Yar yolunu seçebilsin / Üstümüzden geçebilsin
Dalabilsin, içebilsin / Aman durulun sellerim (Behçet Kemal Çamlar)
j. Haklarınızı korumak istiyorlarsa benimle dürüstçe konuşabilmeliler.
k. Keşke sigarayı bırakabilsem.
l. Onunla konuşabilesin, tartışabilesin istiyorum.

Aşağıdaki tabloda bu yüklemelerin yapısı gösterilmiştir:

Cümle	Esas fiil	Müktedirlik (-zf+yF-)	-fol- / -fos-	htimal (-zf+yF-)	Y yzke	Ek fiil	Kip	ahıs
-------	-----------	--------------------------	------------------	---------------------	--------	------------	-----	------

‘it may be that they will not be able to be brought down’ yüklemi üzerinde biçimbirim tahlili yapılmı tır (Lewis 1967: 153). Bir makalede ise ‘gelemeyebilirim’ yapısı ‘yükümlülük+olumsuzluk+bilgisellik’ olarak de erlendirilmi tır (Güven 2001: 84).

Yeterlik anlamının, gücü yetmezlik ve yapmamak olasılı ıyla birle ip katmerle ti ini belirten bir di er çalı mada da Falih Rıfki Atay’dan alınan “İngiliz adaları halkı kadar ileri demokrasiyi gerçekleştiremeyebiliriz.” cümlesi örnek gösterilmi tır (Gencan 2001: 342).

Aslında bu tür birle ik fiillerde katmerle me²¹, artma veya ço alma yoktur. Sadece iki farklı i lev için iki yardımcı fiil dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki yetmezli i, di eri ihtimali bildirmektedir:

Esas fiil	Muktedirlik (-zf+yF-)	-fol- / -fos-	htimal (-zf+yF-)	Y yzke	Ek fiil	Kip	ahıs
Gel-//	-e+Ø-	-me-	-ye+bil-//	-ir+//	+Ø-	-Ø+	+im

EF- + /-(y)A+ Ø-/ + /-mA-/ + /-(y)A+ bil-/ yapısındaki birle ik fiillerde, dı arıdan veya ki i-nin kendinden kaynaklanabilecek herhangi bir etki / sebep, eylemi gerçekte tirme hususundaki yeterli i azaltmı , böylece eylemi kılamama ihtimalini ortaya çıkarmı tır. Buna ra men ki inin kılma iste i hissedilmektedir: *gelemeyebilirim* (Aslında gelmek istiyorum ama ...) Ayrıca anlatıcı ki i, ba lamda söz edilenin/edilenlerin kılamamalarını da hafifletmeye çalı abilir: Toplantıya *gelemeyebilecek*, gibi.

3.6. Kılmama İhtimali: ktidar fiili, ‘kılmama’ anlamındaki fiil tabanı üzerinde de te -kil edilebilir (Deny 1941: 470). Bu durumda tasvir fiili, ‘*iktidar’dan ziyade ‘imkân’ ve ‘ihtiyar’ gösterir* (Korkmaz 1960: 108). ‘Giremezsin, gidemez, açamazsınız’ gibi yüklemelerde anlatıcı ki i-nin/ki ilerinin *yapmaya gücü yetmeyişi* anlamı varken ‘girmeyebilirsin, gitmeyebilir, açmayabilir’ yüklemelerinde *yapmamak olasılığı ayırtısı* sezilmektedir (Gencan 2001: 342). Yani burada, ki inin yetersizli i de il *yapmamaya yeterliği* ön plâdadır (Banguo lu 1974: 490). Cahit Sıtkı Tarancı’nın

Bel ba ladı ın tepelerden
Gün do *mayabilir* bir daha

mısrarlarındaki yapıda ise günün do mama ihtimali dile getirilmi tır.

O halde, EF- + /-mA-/ + /-(y)A+ bil-/ yapısı, ki inin kılmaya gücü yetti ini, *ben* merkezli bir engelin olmadı ını, kılmama ihtimalinin yalnız dı etkenlere ba lı oldu unu, esas fiilin belirtti i eylemi kılma yerine ba ka bir eylemi tercih edebilece ini ifade eder. Ki inin kılma iste i zayıftır. Bu anlamlar, u konu malarla somutla tırılabilir:

- Ali : *Yarınki yemeğe katılacak mısın?*
Engin : *Katılmayabilirim, belki evde kalır kitap okurum.*
Ali : *Peki Canan, sen?*
Canan : *Bilmiyorum, ben de katılmayabilirim.*
Ali : *Neden?*
Canan : *Sanırım Mehmet de orada olacak.*
Ali : *Siz hâlâ konuşmuyor musunuz?*
Canan : *Hayır, maalesef.*

Burada Engin’in yeme e katılmama gibi bir yetmezli i, dı arıdan gelen bir engeli yoktur. Sadece yeme e katılma ile kitap okuma arasında bir seçim yapacaktır. Kitap okuma iste i daha önde olsa da ihtimal her iki eylem için de geçerlidir.

²¹ “Tanrı tanık, beli kılıçlı olmayan bizim eşiğimizi aşabilemez.” örneği ile bu katmerli biçimin pek işlek olmadığı da vurgulanmıştır (Kükey 1972: 13).

Canan da yeme e katılmaya muktedir; ancak dı arıdan gelen engel yani Mehmet'in orada olma ihtimali, Mehmet'le kar ıla mamaya çalı an Canan'ın yeme e katılma iste ini zayıflatmı tır. Yine de gitme ihtimali tamamen ortadan kalkmı de ildir.

Bu yapı ba lama göre *izin* i levinde de bulunabilir: *steyenler bu geziye katılmayabilir.*

3.7. *Özgeçmiş:* Bu bölümde, yazarın önceki çalışmaları, muhtemel gelecek çalışmalarına ilişkin bilgiler ve diğer önemli bilgiler yer almaktadır.

Özgeçmiş: Bu bölümde, yazarın önceki çalışmaları, muhtemel gelecek çalışmalarına ilişkin bilgiler ve diğer önemli bilgiler yer almaktadır.

Özgeçmiş: Bu bölümde, yazarın önceki çalışmaları, muhtemel gelecek çalışmalarına ilişkin bilgiler ve diğer önemli bilgiler yer almaktadır.

Özgeçmiş: Bu bölümde, yazarın önceki çalışmaları, muhtemel gelecek çalışmalarına ilişkin bilgiler ve diğer önemli bilgiler yer almaktadır.

Özgeçmiş: Bu bölümde, yazarın önceki çalışmaları, muhtemel gelecek çalışmalarına ilişkin bilgiler ve diğer önemli bilgiler yer almaktadır.

Özgeçmiş: Bu bölümde, yazarın önceki çalışmaları, muhtemel gelecek çalışmalarına ilişkin bilgiler ve diğer önemli bilgiler yer almaktadır.

4. Sonuç

4.1. Birle ik fiiller dört grupta incelenir. *Bil-* yardımcı fiilinin de yer aldığı tasvir fiilleri, esas fiile zarf-fiil ekleriyle bağlanırlar.

4.2. *Bil-* fiili, Eski Türkçe döneminden beri varlığını sürdürmektedir.

4.3. Türkçenin önceki dönemlerinde *bil-* fiilinin yanı sıra *u-*, *al-* yardımcı fiilleri de kullanılmıştır.

4.4. Türkiye Türkçesine gelene kadar kullanılan yeterlik, yetmezlik ve ihtimal birle ik fiillerinin yapısı genel olarak altı tanedir:

- a. EF- + /-(y)°/ + bil-: (sanç-a bil-, ti-ye bil-, kıl-u bil-, közle-yü bil-, sakla-yu bil-...)
- b. EF- + /-I/ + u-: (kıl-u u-, artat-ı u-...)
- c. EF- + /-(y)I/ + u-ma-: (itin-ü u-ma-, yortı-yu u-ma-, uza-yu u-ma-)
- d. EF- + /-(y)°/ + ø-ma-: (sözle-yü+ø-me-, tur-a+ø-ma-, kurtul-ı+ø-ma-, gör-e+ø-me-, bil-i+ø-me-...)
- e. EF- + /-(y)°/ + bil-me-: (kir-ü bilme-, yi-ye bilme-, bin-e bilme-, yor-a bilme-, becer-i bilme-...)
- f. EF- + /-(y)°/ + al-ma-: (bul-a al-ma-, köter-e al-ma-, oqu-y al-ma-...)

4.5. *Bilme-* fiili 17. yy.dan sonraki Osmanlı metinlerinde kaybolmuştur.

ASLAN DEM R, Sema (2008), *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara: Grafiker Yay.

ATA, Aysu (1997a), *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yay.

ATA, Aysu (1997b), *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Ankara: TDK Yay.

ATNUR, Gülhan (2002), *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, Erzurum: Atatürk Ü. SBE (Basılmamış Doktora Tezi)

BANGUO LU, Tahsin (1974), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.

- HACIEM NO LU, Necmettin (1997), *Harezm Türkçesi ve Grameri*, Ankara: stanbul Ü. Ed. Fak. Yay.
- LKER, Ay e (1997), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: TDK Yay.
- KABAKLI, Ahmet (2002), *Türk Edebiyatı II*, 10. bs., stanbul: Türk Ed. Vakfı Yay.
- KARA, Mehmet (2007), “Türkmen Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 231-290.
- KARAMANLIO LU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- KASAP O LU ÇENGEL, Hülya (2007), “Kırgız Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 481-542.
- KERSLAKE, Celia (1996), “The Semantics of Possibility in Turkish”, *Current Issues in Turkish Linguistics, Vol 1. Ed. B. Rona*, Ankara: Hitit Yayınevi, 85-103.
- KORKMAZ, Zeynep (1960), “Türkiye Türkçesinde ‘ktidar’ ve ‘mkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Geli meleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1959*, Ankara: TDK Yay., 107-124.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yay.
- KÜKEY, Mazhar (1972), *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*, Ankara: Ongun Matbaası.
- LEWIS, Geoffrey L. (1967), *Turkish Grammar*, Oxford: At The Clarendon Press.
- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien (2000), *Thesaurus (Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae) Lexicon (Turcico-Arabico-Persicum) IV*, stanbul: Simurg.
- NÉMETH, J. (1962), *Turkish Grammar*, S-Gravenhage: Mouton & CO.
- ÖNER, Mustafa (2007), “Tatar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 679-748.
- ÖZKAN, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- ÖZKAN, Nevzat (2007), “Gagavuz Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 81-170.
- ÖZMEN, Mehmet (2001), *Ahmed-i Dâ’î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım)*, Ankara: TDK Yay.
- ÖZTÜRK, Cesur (1996), *Building Skills For Proficiency*, 5th Ed., Ankara: Hacettepe TA .
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1994), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- RÄSÄNEN, Marttu (1957), *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*, Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica.
- SARAÇ, M.A. Yekta-ANDI, M. Fatih (1997), “Âkif Pa a Divançesi”, *İlmî Araştırmalar 4*, stanbul: lim Yayma Cemiyeti, 135- 178.
- SAVA IR, skender (1986), “Habits and Abilities in Turkish”, *Studies in Turkish Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 137-146.
- SEV, Gülsev (2001), *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Ankara: TDK Yay.
- AH N, Hatice (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akça .

-
- M EK, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- TAM R, Ferhat (2007), “Kazak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 429-480.
- TAN, Ali (2005), *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*, Adana: Çukurova Ü. SBE Basılmamı Doktora Tezi.
- TARRING, Charles James (1886), *A Practical Elementary Turkish Grammar*, London: Kegan Paul, Trench&CO.
- TAVKUL, Ufuk (2007), “Karaçay-Malkar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 883-938.
- TAVUKÇU, Orhan Kemâl (2005), *Dede Ömer Rüşenî*, Erzurum: Suna.
- TEK N, inasi (1992), “Eski Türkçe” *Türk Dünyası El Kitabı, İkinci Cilt Dil-Kültür-San’at*, 2. bs., Ankara:Türk Kültürünü Ar . Ens. Yay., 69-119.
- TEK N, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Ara tırmaları Dizisi.
- T MURTA , Faruk K. (1994), *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, s-tanbul: Enderun Kitabevi.
- TOPALO LU, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, stanbul: Ötüken.
- UNDERHILL, Robert (1987), *Turkish Grammar*, 5th Ed., England: The MIT Press.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2007), “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 543-622.
- VURAL, Hanifi; Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi*, Sivas: Dilek Matbaası.
- YAMAN, Ertu rul (2000), *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Ankara: TDK Yay.
- YAZICI ERSOY, Habibe (2007), “Yeni Uygur Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 355-428.
- YILMAZ, Ça layan (2003), *Atebetü’l-Hakayık’ın Söz Dizimi*, Erzurum: Atatürk Ü. SBE (Basılmamı Yüksek Lisans Tezi).
- YÜKSEL, Zühâl (2007), “Kırım-Tatar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akça , 811-882.